

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

КОЛЕСНИК Т. М., ДЕМИДОВА О. С., КОЛЕСНИК Д. А.

УДК 373.61

Колесник Т. М., Демидова О. С., Колесник Д. А. Історія розвитку підприємництва

З історичної точки зору підприємницька діяльність – це багатоаспектне явище, яке інтенсивно розвивається і сягає своїм корінням у давнину. Перші підприємці, якщо їх можна так назвати, розпочинали свою діяльність збагаченням насильницьким шляхом, зокрема розбійними нападами, пограбуваннями, шахрайством. Розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі в Стародавній Греції, Китаї, Римі і Близькому Сході спричинив появу підприємців у сфері лихварства і торгівлі. Торгівці, беручи в лихваря гроші під високий відсоток, купували товари, які згодом вивозили за межі своєї країни і там в декілька разів реалізовували його, повертали борг і відсотки лихварям. У результаті зиск відчували обидві сторони.

Ключові слова: підприємець, насильницький шлях, шахрайство, лихварь, меркантилізм, ринково-підприємницькі відносини, грошовий обіг, ціна, господарювання.

Бібл.: 7.

Колесник Тетяна Миколаївна – доцент, кафедра менеджменту та маркетингу у міському господарстві, Харківська національна академія міського господарства (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

Демидова Олександра Семенівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки та менеджменту, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

Колесник Дмитро Анатолійович – студент, Харківська національна академія міського господарства (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

УДК 373.61

Колесник Т. Н., Демидова А. С., Колесник Д. А. История развития предпринимательства

С исторической точки зрения предпринимательская деятельность – это многоаспектное явление, которое интенсивно развивается и проникает своими корнями в старину. Первые предприниматели, если их можно так назвать, начинали свою деятельность с обогащения насильственным путем, в частности, разбойничьими нападениями, грабежами, мошенничеством. Развитие внутренней и внешней торговли в Древней Греции, Китае, Риме и Ближнем Востоке привело к появлению предпринимателей в среде ростовщичества и торговли. Торговцы, одалживая у ростовщиков деньги под высокий процент, покупали товары, которые со временем вывозили за пределы своей страны и там несколько раз реализовывали его, возвращали долг и проценты ростовщикам. В результате выгоду ощущали обе стороны.

Ключевые слова: предприниматель, насильственный путь, мошенничество, меркантилизм, рыночно-предпринимательские отношения, денежный оборот, цена, управление.

Библ.: 7.

Колесник Татьяна Николаевна – доцент, кафедра менеджмента и маркетинга в городском хозяйстве, Харьковская национальная академия городского хозяйства (вул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

Демидова Александра Семеновна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики и менеджмента, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

Колесник Дмитрий Анатольевич – студент, Харьковская национальная академия городского хозяйства (вул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

UDC 373.61

Kolesnik T. N., Demidova A. S., Kolesnik D. A. History of Entrepreneurship

Historically entrepreneurial activity is a multifold phenomenon that is developing rapidly and has an origin in antiquity. First so-called businessmen started their business enriching themselves by means of violence, in particular by robberies and swindles. Development of domestic and foreign trade in Ancient Greece, China, Rome and Near East caused the appearance of businessmen in the sphere of usury and trade. Traders borrowed money from usurers under the high interest to purchase goods and then sell them abroad putting a double price. Thus they gave back their debts and interests to usurers. As a result both sides had essential benefits.

Key words: entrepreneur, violence, swindle, usurer, mercantilism, market relations, money circulation, price, economy management.

Bibl.: 7.

Kolesnik Tatyana N. – Associate Professor, Department of Management and Marketing in the Urban Economy, Kharkiv National Academy of Municipal Economy (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Demidova Aleksandra S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economics and Management, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

Kolesnik Dmitriy A. – Student, Kharkiv National Academy of Municipal Economy (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

З історичної точки зору підприємницька діяльність – це багатоаспектне явище, яке інтенсивно розвивається і сягає своїм корінням у давнину. Перші підприємці, якщо їх можна так назвати, розпочинали свою діяльність збагаченням насильницьким шляхом, зокрема розбійними нападами, пограбуваннями, шахрайством. Розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі в Стародавній Греції, Китаї, Римі і Близькому Сході спричинив появу підприємців у сфері лихварства і торгівлі. Торгівці, беручи в лихваря гроші під високий відсоток, купували товари, які згодом вивозили за межі своєї країни і там декілька разів реалізовували його, повертали борг і відсотки лихварям. У результаті зиск відчували обидві сторони.

Враховуючи думки вчених, представників різних економічних шкіл і течій, існує велика кількість визначень теорії підприємництва, початок яких сягає періоду середньовіччя. Саме в цю епоху з'являється меркантилізм, що значно змінив економіку, перетворивши господарську систему з натурально-феодалної у ринково-підприємницькі відносини. Цей період розвивався в два етапи, які характеризувалися фокусуванням держав на нагромадженні грошей та дорогоцінних металів (ранній меркантилізм) і всебічній підтримці торгівлі (пізній меркантилізм). Для раннього меркантилізму характерним було нагромадження дорогоцінних металів у країні, що досягалося завдяки загальному контролю грошового обігу та чітко сформованій зовнішній торгівлі.

Пізній меркантилізм дозволив торговцям розкрити свої підприємницькі можливості, тому що вони повинні були закупляти продукцію найдешевше, щоб потім імпортувати її за вищими цінами, заробивши на цьому для себе і для країни.

Уже письмові джерела рабовласницького періоду, зокрема доби елінізму, не тільки містять інформацію про підприємство, що йменувалося хозяйством, а й розповідають про необхідність забезпечення цієї діяльності етикою і знанням. Так, у роботі «Економіка» давньогрецького філософа Ксенофонта йдеться про ряд з розглядом питання щодо практики ведення господарства і про необхідність створення спеціальної науки господарювання [7].

У V ст. до н. е. в рабовласницькому Римі було прийнято документ «Закон XII таблиць». Даний документ захищав приватну власність, зменшував рівень позикового процента, а отже сприяв розвитку підприємства [4].

У Київській Русі підприємство, як і в усьому світі, теж розпочинали купці і лихварі. За часів Ярослава Мудрого, у XI ст. прийнято документ, котрий регулював підприємницьку діяльність, – правовий кодекс «Руська правда». Водночас широкого розповсюдження набуло добування багатства за рахунок грабежів, здириництва і розбю. Як зазначає Л. В. Романова, «підприємницьку функцію виконували подвижники, які концентрували і об'єднували навколо себе ченців, і замість багатьох розкиданих створювало скупчення поселення зі спільними роботами і метою самозабезпечення» [6].

У Середньовічній Європі термін «підприємництво» використовувався для позначення дії організаторів парадів і різноманітних музичних вистав, а також керівників масштабних будівельних проектів. Переважно це були духовні особи, яким доручалось будівництво храмів та інших споруд. Саме вони виявляли рішучість, енергійність і підприємливість. Середньовічний архітектор відносився до підприємця, він, як правило, займався не тільки проектом, але й організацією всієї роботи, відповідаючи перед замовником за задачу об'єкта.

Отже, за доби середньовіччя підприємницька діяльність ототожнювалась з великими за масштабами діяльністю роботами і розпорядженням чужим майном.

Поряд із цим християнство визнає підприємництво як творче вміння людини розпорядитися певним майном або грошима з метою їх збільшення.

Скасування кріпосного права у середині XIX ст. сприяло подальшому розвитку підприємництва. Значно зросла мережа бірж, створюються земельні банки, торгові дома, зростає кількість великих підприємств на акційній основі. Хоча поряд з великими підприємствами налічуються значна частина дрібних торговців, ремісників, фірм.

У XVII ст. підприємцем називають людину, яка уклала з державою контракт на постачання певної продукції та виконання робіт. Тобто відбувається формування однієї з важливих рис – відповідальності за свої дії, оскільки від неї істотно залежить величина отриманого прибутку.

Теорія меркантилізму проіснувала досить тривалий час, поки не зазнала критики з боку вчених, серед

яких – англійський економіст, банкір Р. Кантільйон і філософ Д. Г'юм, які були твердо переконані, що ідеї цієї течії ставили в залежність національне багатство країни від рівня розвитку виробництва.

Пізніше Р. Кантільйон став першим, хто ввів у науковий обіг поняття «підприємець» (*entrepreneur*, що у перекладі з французької означає «посередник»). «Р. Кантільйон визначав підприємця як людину, яка за певну ціну купує засоби виробництва, щоб виробити продукцію і продати її з метою отримання прибутку, і яка, зазначаючи необхідних витрат, не знає наперед, за якими цінами вона зможе реалізувати свою продукцію» [6].

Тобто, на думку автора, підприємець – це суб'єкт, діяльність якого тісно пов'язана з ризиком, який вимагає від нього великих умінь не лише передбачати різні ситуації, а й вміти до них прилаштуватися та приймати правильні рішення. Варто зазначити, що здебільшого підприємництвом у ті часи займалися лихварі, ремісники, купці, які мали підтримку від держави і володіли необхідними для підприємця здібностями. Згодом, у своєму розвитку, підприємницька діяльність отримала більше свобод, а меркантилізм зазнав критичних висловів з боку економістів.

Критика меркантилізму запроваджує нову течію економіки, основним баченням якої сприяв стрімкий розвиток підприємництва та переосмислення діяльності підприємців на користь виробництва, а не обміну. Ця течія отримала назву класичної школи політекономії.

Одним із представників класичної політичної економії є англійський економіст А. Сміт. Використовуючи принцип терміна *laissez faire* («природний порядок»), який ввели фізіократи, учений обґрунтував економічну політику держави, що була моделлю вільного підприємництва. Отож, на думку вченого, лише підтримуючи приватні інтереси підприємців та надаючи їм вільної конкуренції, можна здійснити правильний розподіл ресурсів та задовольнити необхідні суспільству потреби. «Підприємець, – за висловом А. Сміта, – є власником, який іде на економічний ризик заради реалізації певної комерційної ідеї та отримання прибутку. Підприємець планує, організовує виробництво та розпоряджається його результатами» [2]. У цей період основна характеристика підприємництва спрямовується не лише на ризикованості діяльності, а й на отриманні доходу від дій підприємців.

Поняття «підприємець», «капіталіст», «буржуа» є соціальними синонімами, але в історико-онтологічному розумінні ця тотожність можна застосовувати лише умовно. В. Даль так визначив ці поняття: підприємець – це той, хто організовує, здійснює щось; капіталіст – багач, що має багато грошей, а буржуазія – середній стан, торговельно-ремісничий люд взагалі [3].

Отже, історія українського підприємництва майже протягом двох століть була нерозривно пов'язана зі станово-корпоративними товариствами – купецькими гільдіями. Становлення і розвиток ділової ініціативи в Україні здійснювались у межах і правовому полі Російської імперії, де головні важелі управління перебували в руках дворянства чи генетично пов'язаної з ним бюрократії, Підґрунтя станово-

корпоративної організації українського купецтва у новий період історії було закладено саме у XVIII столітті, коли разом з обмеженням політичної автономії України на неї поширився станова-ієрархічний устрій російської абсолютистської держави.

В історико-економічній літературі, як правило, підкреслюється той факт, що реформи царя Петра I забезпечили якісний стрибок у розвитку продуктивних сил Російської імперії, рівний за своїм значенням індустріалізації радянського періоду. Тоді ж російська держава вперше у великих масштабах виявила попит на підприємницьку діяльність. Але при цьому у XVIII столітті роль держави в економіці надзвичайно зросла. Володіючи величезними матеріальними і фінансовими ресурсами, а також правом необмеженого користування землею та її надрами, держава взяла на себе регулювання всього, що було пов'язане з процесом виробництва і обміну, починаючи з місць розташування підприємств і визначення номенклатури виробів до розробки правил її реалізації. Власне, саме тоді було здійснено спробу створення державної, так званої «регулятивної» економіки, яку через два століття назвуть державно-монополістичною або адміністративно-командною. Для розвитку господарства України, щойно примусово інтегрованої у всеросійський ринок, це мало вкрай негативні наслідки.

Наступну спробу організаційного оформлення купецького стану було здійснено лише у 40-х роках XVIII століття. Згідно з указом Єлизавети у 1742 р. було засновано три купецькі гільдії. Формально корпоративний поділ купецького стану здійснювався за комбінованим – функціонально-майновим принципом. Але фактично брався до уваги лише функціональний – за видом торгівлі. Російська держава, як і раніше, керувалася суто фіскальними міркуваннями, оскільки різні види торгівлі приносили різні за розмірами прибутки. Гільдійська система помітно поживила підприємницьку діяльність, залучивши до цієї сфери представників різних соціальних верств, зокрема чимало осіб «підлого звання». Одночасно вона підвищила соціальний статус купецтва, його роль в очах суспільства. Проте гільдії не дали очікуваного державою ефекту, не забезпечили збільшення надходжень до державної скарбниці. Створені з єдиною метою – впорядкувати надходження податків із середнього стану, вони залишили в недоторканості принизливий для купецького стану «сорокаалтинний» подушний податок. Історія українського купецтва приховує у собі багато цікавого і ще до кінця не пізнаного. У жодній державі підприємство не зазнавало таких труднощів, як в Російській імперії, особливо у радянський період її історії. Ототожене з капіталістичною експлуатацією, антигромадянськими проявами «приватновласницьких пережитків», воно вважалося віджилим елементом господарського устрою, що підлягав обов'язковому знищенню. Проте досвід соціалістичного будівництва в СРСР свідчив якраз про зворотне – про невмирущість завжди притаманної людині жаги до самостійного економічного творення. Реальне життя радянського суспільства показало, що, не зважаючи на пряму фізичну ліквідацію представників підприємницького класу та інші засоби при-

душення будь-яких проявів підприємницької ініціативи, весь післяжовтневий період вітчизняної історії відзначений існуванням специфічних, сурогатних, потворних, але все ж не менш підприємницьких у своїй основі зразків економічної поведінки.

Розв'язання проблем соціально-економічного розвитку України початку XXI століття потребує суттєвої реформації економіки, практичної її переорієнтації на засади ринкових відносин у виробничій і невиробничій сферах, насамперед, це стосується підприємництва.

Формування та розвиток національного підприємництва значною мірою залежить від створення відповідної правової бази, яка стимулювала б підприємницьку активність та добросовісну конкуренцію. Згідно із Законом України: «Підприємство – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством» [1].

ВИСНОВКИ

Хоч у законодавчій базі України є і конкретне визначення терміна «підприємство», більшість учених не погоджуються з таким баченням, тому що вважають його таким, що не повністю розкриває це поняття. Саме тому кожен з українських науковців, які розглядали теорію підприємництва, пропонують свої визначення терміна. Проте на сьогодні ця теорія все ще залишається не сформульованою до кінця, що дає змогу наступним дослідникам й надалі вивчати феномен підприємництва та розглядати його через призму різних наук. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України від 7 лютого 1991 року №698-XII «Про підприємство».
2. Варналій З. С. Основи підприємництва : навч. посіб. / З. С. Варналій. – Вид. 3-тє, [перероб. та доп.]. – К. : Вид-во «Знання-Прес», 2006. – 350 с.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – Спб., 1863 – 1866.
4. Дивеев-Килленко О. Р. Проблемы развития малого бизнеса в Украине / О. Р. Дивеев-Килленко. – Тернопіль. 1999. – 359 с.
5. Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Т. Лазанська. – К., 1999. – С. 75.
6. Романова Л. В. Феномен підприємництва / Л. В. Романова // Економіка АПК. – 1997. – № 2 – С. 30 – 36.
7. Селиванов В. Підприємство в Україні: проблеми становлення та перспективи розвитку / В. Селиванов // Право України. – 1995. – № 8. – С. 3 – 15.